

Zevšeobecnění v kosmologii musí vycházet z dialekticko-materialistické filosofie, z teorie poznání dialektického materialismu a z obecných pouček o zákonitostech materie a jejího pohybu. Přitom ovšem nesmíme — jako se to nedávno často dělalo — zjednodušovat, simplifikovat a vydávat za obecné poučky dialektického materialismu některé dílčí koncepcce, které vůbec nejsou marxistickými filosofickými poučkami, nýbrž jsou ničím nepodloženými pohodlnými dogmaty.

Tedy stejně jako zevšeobecnění v kosmologii a vůbec v přírodních vědách musí být v souhlasu s filosofií dialektického materialismu, tak i tato filosofie se nesmí rozcházet s přírodními vědami, musí zevšeobecnovat jejich výsledky. Poučky naší filosofie nejsou tedy neměnné, nýbrž se zdokonalují na základě epochálních objevů přírodních věd (a rovněž na základě rozvoje společnosti) tedy i kosmologie. Ovšem dříve i ty nejpokrokovější kosmologické teorie nevycházely z vědecké, jediné správné dialektickomaterialistické filosofie. Proto například i takové pokrokové kosmologické koncepcce, jako hierarchická teorie struktur Charlier, neb flukтуаční teorie Boltzmannova-Smoluchovského, nemohly dát správný obraz kosmu. Dnes mnozí vědci na Západě konstruují často kosmologické teorie, které mají ryze idealistický ráz. Zákonitosti naší Metagalaxie přenášejí metafysicky na vesmír jako celek, což je konec konců vede k tomu, že připouštějí ustavičně „tvoření materie z ničeho“, zásah nadpřirozených sil.

Obtíže, s kterými se v kosmologii setkáváme, mají různý původ: za prvé, jsou podmíněny tím, že naše pozorování jsou dosud velmi neúplná. To se však bude teď rychle překonávat tím, že se lidé dostanou na jiná nebeská tělesa, především na Měsíc, kde budou mít možnost vystavět mocné astronomické observatoře, jichž činnosti nebude překážet zemská atmosféra. Za druhé, obtíže vznikají z matematických příčin, avšak dnes se rychle překonávají, neboť nám pomáhají rychlopočítače, jejichž vývoj dělá ustavičně stále nově obrovské skoky kupředu. Za třetí, obtíže jsou vyvolány tím, že mnozí přírodovědci si neosvojili vědeckou filosofii marxismu-leninismu, a že mnozí filosofové marxisté málo znají přírodní vědy. Tvůrčí spolupráce přírodovědců a filosofů překoná však i tuto překážku.

K PROBLEMATIKE SOCIALISTICKÉHO VZŤAHU K PRÁCI

ANDREJ HLÁVEK

Človek ako spoločenský tvor nemá k spoločnosti čisto rodovo-druhový vzťah. Jednotlivý človek nie je priemerným individúom svojho rodu, ako je to u rastlín a živočíchov. Ľudská spoločnosť nie je mechanickým súhrnom individuí, ale je organickým systémom vzťahov medzi jednotlivcami, ako aj medzi celými skupinami. Existencia ľudskej spoločnosti ako takej je závislá od existencie mnohých ľudí v tej či onej miere od seba závislých. Preto ani pojem o ľudskej spoločnosti nemôžeme chápať ako rodový pojem pre všetkých jednotlivcov, ktorý by zahrňoval v sebe najvšeobecnejšie zhodné vlastnosti všetkých jej členov, a ktoré by sme mohli nájsť u každého individua ako jeho podstatné určenia.

Marx definoval človeka ako živého tvora, ktorý vyrába pracovné nástroje. V tejto definícii odrazil všeobecne špecifickú podstatu človeka ako spoločenského tvora. Túto podstatu nemôžeme nájsť bezprostredne u každého jednotlivca ako príslušníka ľudskeho rodu. V tejto definícii je však vyjadrený ten reálny všeobecný základ, ktorý v tendencii obsahuje všetko bohatstvo zvláštnosti jeho sociálnej existencie, vedomia a činnosti spo-

ločnosti a človeka. Spoločenský systém založený na výrobnej činnosti robí z biologického tvora človeka, dáva mu túto všeobecnú charakteristiku. Okrem toho tento systém definuje jednotlivého človeka ako proletára, buržuja, stolára, pekára, hudobníka a pod. podľa toho, aké miesto, funkciu a činnosť zaujíma v systéme spoločenských vzťahov.

Práca je všeobecnou a zároveň špecifickou vlastnosťou ľudskej spoločnosti. Ona spôsobila, že sa ľudská spoločnosť a človek líšia od ostatnej ríše živých tvorov; je tým základom, na ktorom vzniklo a sa vyvíja vedomie a celý psychický život spoločnosti a človeka. Nie je im ničím vonkajším, nanúteným zvonka, ako to vysvetľuje napríklad biblická povesť, ale tvorí ich podstatu.

Práca jednotlivého človeka, teda individuálna práca je tiež organickou súčasťou celospoločenskej práce, ktorá vystupuje ako činnosť relatívne samostatnej pracovnej sily, ktorú tvorí celá spoločnosť. Teda individuálna práca má aj spoločenskú stránku nielen preto, že má spoločné a zhodné vlastnosti ľudskej práce vôbec, ale najmä preto, že jej vykonávanie, forma, uplatnenie a výsledky závisia od jej zaradenia do systému vzťahov práce celej spoločnosti.

V existencii ľudskej spoločnosti jej jednotlivci nemajú teda rovnakú úlohu, skôr vystupujú ako časti zložitého organizmu, existencia ktorého je založená na výrobnej činnosti. Preto, ak sa budeme v ďalšom zaoberať vzťahom ľudí k práci, budeme si tu všimáť predovšetkým vedomý vzťah bezprostredných výrobcov materiálnych hodnôt k základnému druhu ľudskej práce — k práci výrobnej, a tie faktory, ktoré tento vzťah podstatne ovplyvňujú.

Marx definuje prácu vôbec ako proces prebiehajúci medzi človekom a prírodou, proces, v ktorom človek svojou vlastnou činnosťou sprostredkuje výmenu látok medzi sebou a prírodou. Človek tu vystupuje proti prírodnej látke, tiež ako prírodná sila. Aby si privlastnil prírodnú látku v určitej forme, vhodnej pre svoj vlastný život, uvádza do pohybu prírodné sily svojho tela. To je jedna stránka ľudskej práce vôbec, ktorou sa človek nelíši od ostatných živých tvorov. Druhou stránkou ľudskej práce vôbec je, že človek vsúva medzi seba a prírodu pracovné nástroje, pomocou ktorých ľahšie zdoláva odpor prírody a cieľavedome prispôsobuje formy prírodných látok pre svoj život. V tomto výrobnotechnickom procese uskutočňuje svoj vlastný cieľ pomocou pracovných nástrojov a vedome tento proces reguluje a kontroluje. Touto druhou stránkou sa činnosť ľudí podstatne odlišuje od činnosti zvierat.

Teda práca vôbec ako výrobnotechnický proces boja ľudí s prírodou má prírodnú, čiže telesnú stránku a stránku cieľavedomú, čiže duševnú. Tieto dve stránky tvoria dva protiklady ľudskej práce vôbec. Už v týchto protikladných stránkach je skrytá možnosť harmonického alebo neharmonického uplatnenia a rozvoja bytostných síl a vlôh človeka ako spoločenského tvora. V dejinách sa obe tieto abstraktné možnosti realizujú, čo — ako neskoršie uvidíme — má veľký vplyv na pomer človeka k práci. Realizácia možnosti harmonického alebo neharmonického uplatnenia rozvoja bytostných síl a vlôh človeka nezávisí od jeho vôle, ale od stavu rozvoja výrobnotechnickej stránky práce, od stavu rozvoja výrobných síl celej spoločnosti a bezprostrednejšie od toho, v akej spoločensko-ekonomickej forme výrobných vzťahov medzi ľuďmi prebieha výrobnotechnický proces ich boja s prírodou.

Pravda, každý jednotlivec má snahu uplatniť v spoločenskom výrobnom procese svoje prirodzené sily a vlohy, a preto, ak ich uplatňuje alebo je donútený vynakladať v práci iba fyzické sily, takmer bez účasti svojich duševných schopností, vytvára si o tom svoj názor, ktorý sa prejavuje v jeho vzťahu k vlastnej práci a v jej výsledkoch.

Forma výrobných vzťahov celospoločenskej práce, ktorá je určovaná tým, vo vlastníctve koho sú základné materiálne-technické predpoklady výroby, zásadne ovplyvňuje

vzťah človeka k práci aj preto, lebo určuje cieľ spoločenskej výroby — pre koho sa vlastne vyrába; ďalej v zásade určuje aj jeho politicko-právne postavenie v spoločnosti ako aj ideologický charakter jeho názorov a jeho vzťahov k iným ľuďom, ktoré si vedome vytvára.

Vedomý vzťah človeka k vlastnej práci, a to predovšetkým vzťah k práci výrobnej, nie je ovplyvnený iba touto objektívnou, prvotnou a základnou stránkou, ktorou sme sa doteraz zaoberali. Na spomenutý vzťah má veľký, za určitých podmienok a pre niektorých jednotlivcov aj rozhodujúci vplyv, aj vzdelanostná, odborná a celková ideologická vyspelosť daného človeka, ktorá sa tiež prejavuje vo výsledkoch jeho práce. Je pravidlom, že táto stránka vo svojom vývoji zaostáva za vývojom výroby a jej potrieb. Okrem toho je ovplyvňovaná rôznymi bezprostrednými záujmami jednotlivca a v triednej spoločnosti aj záujmami iných tried, ktoré si jednotlivec osvojuje cez rôzne formy ich ideologického pôsobenia. Tak sa stretáme so skutočnosťou, že napríklad ekonomické postavenie proletára v kapitalistickej spoločnosti malo by u neho vyvolať záporný pomer k práci, ktorý by vyhovoval aj jeho vlastným podstatným, dlhodobým záujmom a tým zároveň spoločným záujmom robotníckej triedy, no predsa mnohí proletári pokorne a poctivo drú pre svojich vykorisťovateľov. A naopak, keď ekonomický faktor a potreby výroby pôsobia na vytvorenie kladného pomeru k práci, niektorí ľudia, žijúci v zajatí starých návykov a predstáv, majú záporný, príp. ešte zápornejší vzťah k práci ako vtedy, keď ho mali mať z materiálnych dôvodov.

*

Na ranom stupni spoločenského vývoja bol vo svojej primitívnej forme realizovaný súlad medzi telesnou a duševnou stránkou práce človeka bez spoločenskej deľby práce medzi jednotlivcami. Na tomto štádiu dejinného vývoja ľudia podobne ako deti nemali odpor k telesnej práci, táto práca vystupuje u nich ako prirodzená potreba zdravého organizmu, avšak s tým rozdielom, že u prvobytných ľudí v dôsledku nízkej produktivity práce prevláda v ich práci telesná stránka a bezprostredný hmotný záujem na výsledkoch svojej práce, kým u detí nášho obdobia v dôsledku rodinnej a spoločenskej výchovy čoskoro sa vypestúva buď uvedomelý odpor k fyzickej práci, alebo uvedomelý kladný pomer.

V triednej vykorisťovateľskej spoločnosti takmer všetkých ľudí charakterizuje záporný vzťah k výrobnej činnosti.

So vznikom súkromnovlastníckych výrobných vzťahov základní výrobcovia materiálnych hodnôt stávajú sa otrokmi, poddanými alebo proletármi, zbavenými v tej alebo inej forme vlastníctva výrobných prostriedkov, ktoré sami vyrobili, a preto ich práca a život je v rôznych formách závislá od vlastníkov výrobných prostriedkov. Oddelenie výrobných prostriedkov od človeka spôsobuje, že človek stráca vedomú kontrolu nad produktami svojej práce a slobodné disponovanie nimi v prospech seba. Jeho práca už nie je realizáciou jeho tvorivých duševných schopností a plánov, ale je realizáciou myšlienok a plánov druhých; je prácou telesnou takmer bez účasti duševných schopností. Je to práca vykorisťovaná a donútená, uskutočňovaná za krajnej hmotnej a duševnej biedy výrobcu. Uskutočňuje sa nie v záujme výrobcu, ale v záujme nepracujúceho vlastníka výrobných prostriedkov. V tejto práci človek nevidí najvlastnejší prejav svojej bytosti, pretože sa tu odcudzuje samému sebe.

Tieto skutočnosti spôsobujú, že základní výrobcovia materiálnych hodnôt majú záporný pomer k svojej fyzicko-výrobnej činnosti, čo sa veľmi zreteľne prejavuje, len čo sa oslabí ekonomické alebo fyzické donútenie k práci. Aj väčšinu proletárov charakterizuje záporný pomer k výrobnej činnosti, pretože ich vlastná práca, stelesnená vo

výrobkoch, avšak im odcudzená, vystupuje vo vlastníctve kapitalistov ako prostriedok útlaku, vykoristovania, biedy a mrzačenia samých jej výrobcov. Celý svet vecí, ktoré vyrábajú proletári, stojí proti nim ako cudzia, nepriateľská a strašná sila — ako kapitál. Čím viac bohatstva proletár vyrába, tým sám je lacnejším tovarom, čím je vyššia produktivita jeho práce, tým je častejšie a masovejšie vyhadzovaný na dlažbu ulice.

Pravda, ak konkrétna práca jednotlivca v určitej miere umožňuje uplatnenie jeho bytostných schopností, príp. ak ani sám nemá zvláštne požiadavky na vlastnú prácu z hľadiska svojho rozvoja, tak je s vlastnou konkrétnou prácou spokojný, obľúbi si ju aj v podmienkach jej vykoristovania.

Pri tomto konštatovaní narážame na inú, veľmi zložitú otázku morálneho hodnotenia vzťahu k práci v podmienkach jej vykoristovania. Podľa nášho názoru nemožno jednoznačne morálne odsúdiť človeka, práca ktorého objektívne slúži napríklad rozvoju kapitálu (okrem prípadov za vykryštalizovaných podmienok najostrejších etáp triedneho boja), ani morálne kladne hodnotiť lajdáka a naopak. Správne hodnotenie musí byť protirečivé a jedine ono je skutočným odzrkadlením reálneho antagonistického protirečenia vykoristovateľského spôsobu výroby, keď práca bezprostredných výrobcov materiálnych hodnôt z jednej strany je prospešná vykoristovateľom a vo forme kapitálu „... ako upír ožíva len vtedy, keď cicia živú prácu a žije tým plnšie, čím viac živej práce vycicia“ (K. M a r x, *Kapitál I*, str. 255). Zároveň, z druhej strany, je aj v týchto podmienkach základnou silou spoločenského pokroku. Toto protirečenie nachádza svoje vyjadrenie okrem iného aj v tom, že u pracujúcich dosahujú najväčší úspech práve tí revolucionári, ktorí ich vedú k zničeniu vykoristovateľského systému práce a ktorých poznajú ako dobrých pracovníkov aj v oblasti výroby, nehovoriac už o ich revolučno-organizačnej práci, ktorú komunistická morálka jednoznačne vysoko hodnotí. Vládnúce vykoristovateľské triedy otrokárov, feudálov a kapitalisti cítia odpor k fyzickej práci, štítia sa jej, a tých, ktorí telesne pracujú, vidia na najnižšom stupni spoločenského rebríka. Ak sa spočiatku, v období svojho formovania, vykoristovateľ ešte zaoberá organizáciou výrobného procesu, príp. sám fyzicky pracuje, teda s rastom svojho bohatstva túto činnosť necháva výlučne iným ľuďom, čím sa príslušníci vykoristovateľských tried stávajú pracovne úplne pasívnymi, pre proces výroby úplne zbytočnými a ako paraziti žijú jedine na úkor práce iných.

Vo vykoristovateľských spoločnostiach pracujúci sú donútení k práci objektívnymi ekonomickými podmienkami a ich zákonmi (v otrokárskom a feudálnom systéme aj fyzickými prostriedkami). Ak tieto faktory prestávajú v dostatočnej miere pôsobiť na výkony pracujúcich, vtedy sa vykoristovatelia snažia rôznymi spôsobmi povzbudiť zainteresovanosť pracujúcich na výsledkoch ich práce, ktorú naďalej vykonávajú pre svojich vykoristovateľov (napríklad systémom kolonátu v rímskom otrokárskom zriadení, rôznymi vydieračskými mzdovými sústavami za kapitalizmu). Zároveň vykoristovatelia zosilňujú aj svoje ideologické pôsobenie na pracujúcich, najmä pomocou náboženstva.

Náboženstvo ako ideologický nástroj vykoristovateľov vyhlasuje prácu priam za „trest boží“ a neskôr ju zdôvodňuje v zmysle listov Pavla ako „údel boží“ iba pre pracujúce masy, ktoré nemajú čo reptáť na svoj údel „prozretelnosťou božou“ im určený, ale majú si ho vážiť, lebo len vtedy dosiahnu „spásu duše“ a „posmrtnú blaženosť“, ak sa budú s tichou pokorou modliť, statočne pracovať a pokorne znášať „navštívenia božie“. Časť pracujúcich aj v dôsledku tohto ideologického pôsobenia poctivo pracuje a drie pre svojich triednych nepriateľov.

V triednych spoločnostiach kladný pomer k fyzicko-výrobnej práci charakterizuje iba malých súkromných vlastníkov výrobných prostriedkov, ale aj u nich badať spoločenské vplyvy jej podceňovania. Časť inteligencie, najmä tá, ktorá sa zaoberá duševnou prácou

spojenou s tvorivým myslením, má k svojej práci kladný vzťah. Pociťuje ju ako svoju potrebu. Výrobnú činnosť však podceňuje, príp. prejavuje ľútosť nad telesne pracujúcimi ľuďmi a ich prácu považuje iba za pasívnu realizáciu „prvotných myšlienok“ inteligencie.

Teda kvalita vzťahu k práci závisí z jednej strany od charakteru samej práce, a najmä od toho, aké miesto človek zaujíma vo výrobnovo-vlastníckych vzťahoch — a z druhej strany od uvedenia si svojich podstatných záujmov, teda od celkovej ideologickej vyspelosti. Len vtedy môže mať človek k nej kladný pomer, ktorý sa prejaví vo svedomitejšej, obetavej, iniciatívnej a vysokoproduktívnej práci aj bez donucovacích prostriedkov, ak odstráni súkromné vlastníctvo výrobných prostriedkov a od neho závislé vykorisťovanie a donútenie k práci, vtedy ak prestane byť iba pracovnou silou oddelenou od produktov práce, ak je zároveň aj vládcom a hospodárom celého bohatstva spoločnosti, vtedy, keď produkt práce nebude vystupovať ako nepriateľská sila, ale ako zdroj osobného a spoločenského blahobytu.

Odstránenie súkromného vlastníctva a vznik spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov je prvým objektívnym predpokladom vzniku kladného pomeru všetkých ľudí k fyzicko-výrobnej práci. Spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov vytvára totiž medzi ľuďmi také výrobne vzťahy, pri ktorých postavenie, pracovné zadelenie, pracovné podmienky, odmena ako aj celková životná úroveň jednotlivca závisia nielen od jeho práce, ale aj od práce iných a od celkovej úrovne bohatstva spoločnosti. V tomto smere komunistická spoločnosť, ktorú budujeme, má mnoho spoločných čít s prvotnou rodovou spoločnosťou. Avšak v prvotnej pospolnej spoločnosti kladný pomer k práci ako aj rovnosť, kolektivismus a pod. vynucovala si nízka úroveň rozvoja výrobných síl, spojená s neustálym hladom. Naproti tomu v komunistickej spoločnosti uskutočňuje sa všeobecná rovnosť, kolektivismus, kladný pomer k práci na základe stále vzrastajúcej všeobecnej hojnosti, bohatstva a slobody.

Kde je príčina, že v komunistickej spoločnosti ľudia pracujú aj bez donútenia hladom alebo bičom, derešom, nezamestnanosťou, existenčnou neistotou, hrozbou „božích trestov“ a pritom pracujú omnoho produktívnejšie ako v minulosti?

Prvou základnou príčinou — ako sme už uviedli — je spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov. Druhou príčinou je triedna uvedomelosť, vysoká politická vyspelosť a na nej spočívajúce morálne kvality človeka komunistickej spoločnosti.

Ak v triedne antagonistických spoločnostiach základní výrobcovia stále vzrastajúceho spoločenského bohatstva dostávajú z neho stále menší podiel a k práci boli donútení biedou, príp. aj fyzickými prostriedkami, tak už za socializmu v dôsledku spoločenského vlastníctva s celou silou začína pôsobiť hmotná zainteresovanosť človeka na výsledkoch svojej práce a na výsledkoch celej spoločenskej výroby. Za socializmu totiž vystupujú všetci ľudia ako rovnoprávni vlastníci výrobných prostriedkov a výška odmeny úplne závisí od celkového bohatstva spoločnosti, z ktorého ľudia dostávajú finančnú odmenu v závislosti od množstva a kvality ich individuálnej práce a zároveň v rôznych formách bezplatných sociálnych výhod na uspokojenie ich hmotných a kultúrnych potrieb. Čím je bohatšia spoločnosť, tým viac dostáva každý jej člen oboma cestami, preto človek má záujem nielen na bezprostredných výsledkoch svojej práce, ale aj na vzraste bohatstva spoločnosti.

V podmienkach socializmu najpôsobivejším podnetom k práci je práve hmotná zainteresovanosť, a to predovšetkým na výsledkoch svojej vlastnej práce, lebo pôsobí cez formu bezprostrednej finančnej odmeny za prácu. Táto skutočnosť vedie k tomu, že

niektorí ľudia vidia v princípe hmotnej zainteresovanosti iba stimul k egoizmu a jeho jedinú príčinu. Tu treba poznamenať, že hmotná zainteresovanosť na výsledkoch svojej práce za socializmu podľa nášho názoru nie je vlastnou príčinou egoizmu, aj keď sa niektorým jednotlivcom javí ako zainteresovanosť čisto osobná, či skupinová, aj keď vystupuje u niektorých ľudí iba ako honba za čo najvyšším zárobkom bez ohľadu na záujmy spoločnosti, aj keď týmto ľuďom napomáha v bujnení ich egoizmu. Vlastnou príčinou egoizmu v našich podmienkach sú práve silno zakorenené egoistické zvyky z kapitalistickej minulosti a nízka úroveň uvedomelosti jednotlivých ľudí. Socializmus stavia hmotnú zainteresovanosť jednotlivcov do priameho vzťahu na riešenie najdôležitejších celospoločenských úloh, nie na úkor spoločnosti, ale v jej prospech. Ona je hlavným stimulom k lepšej a produktívnejšej práci jednotlivcov, pretože vedie k zvyšovaniu ich životnej úrovne. Keďže zároveň napomáha aj rýchly rozvoj našej spoločnosti, teda aj konanie človeka stimulované ňou je socialistické a morálne. Pochopiteľne, ak hodnotíme výkony jednotlivca, nemôžeme sa uspokojiť s tým, že vysoko prekračuje normu, že objektívne slúži celej našej spoločnosti, ale musíme si všimnúť aj motívy, ktoré ho vedú k prekračovaniu normy. Vtedy budeme ináč hodnotiť toho človeka, ktorému ide iba o čo najväčší zárobok bez ohľadu na záujmy spoločnosti, ktorý pracuje napríklad bez dodržiavania technologických postupov a tým kvality výroby, pri mákkych normách a pod., ako toho človeka, ktorého k vyššiemu zárobku vedie nielen osobná hmotná zainteresovanosť, ale aj vedomie spoločenského dosahu jeho práce.

Hmotná zainteresovanosť za socializmu, usmernená na riešenie celospoločenských úloh rozvoja spoločenského bohatstva je objektívnym predpokladom formovania takých morálno-charakterových vlastností, ako je snaha po vzdelaní, po zvyšovaní kvalifikácie, vedie k pracovnej disciplíne a k pochopeniu celospoločenských dôsledkov práce jednotlivca. Spolu s inými faktormi podporuje vznik a pôsobenie morálnych podnetov k práci, ktoré sa zakladajú na pochopení spoločenského významu práce jednotlivca a ich podstata spočíva v uvedomení si svojej povinnosti dať spoločnosti čo najviac výrobkov, aby bola čím bohatšia a zabezpečovala jemu a iným lepší život.

Uvedomenie si svojej povinnosti, že treba dať spoločnosti čo najviac výrobkov, aby bola čím bohatšia a zabezpečovala jednotlivcovi a iným lepší život, tvorí podstatu socialistického vzťahu k práci.

Keby spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov nepodnecovalo v ľuďoch novú morálku, teda trestné a ideologické pôsobenie štátu a spoločenských organizácií nemalo by veľké úspechy v boji proti starému postoju k práci a k vlastníctvu.

Spoločenské vlastníctvo však vedie ľudí k tomu, že sa vo svojej každodennej skúsenosti presvedčujú, že ich postoj k práci a k tomuto vlastníctvu ako aj postoj iných ľudí, hmotne zasahuje ich záujmy, že práca je tu prostriedkom pre rozvoj spoločenského bohatstva, od úrovne ktorého závisí uspokojovanie aj ich potrieb. Preto ľudia pociťujú potrebu zmeniť svoj postoj k práci a zmeniť celkové svoje chovanie. Pravda, v dôsledku vžitých návykov starého postoja k práci, príp. súkromnovlastníckej psychológie a náboženských predstáv zmena v pomere k práci je zložitejším, omnoho ťažším a podstatnejším prevratom „... než zvrhnutie buržoázie, lebo je to víťazstvo nad vlastnou zotrvačnosťou, nedisciplinovanosťou, malomeštiackou sebeckosťou, nad týmito zvykmi, ktoré zdedil robotník a roľník od prekliateho kapitalizmu“ (V. I. Lenin, *Spisy* 29, 365).

Zložitost procesu formovania socialistického vzťahu k práci a k socialistickému vlastníctvu najlepšie vidíme na JRD, pretože tu ide o pomerne malý kolektív, kde sa všetci dobre poznajú a každá novosť v pomere k práci a k vlastníctvu veľmi zreteľne vystupuje na pozadí silno zakorenenej maloburžoáznej súkromnovlastníckej psychológie a praxe.

Mohutné sociálne zmeny u časti ľudí doteraz nevyústili do uvedeného kladného pomeru k práci. Máme aj takých ľudí, ktorí pracujú liknavejšie a nedisciplinovanejšie ako za kapitalizmu, kde ich k práci nútila bieda a nezamestnanosť. Mnohí z nich kde len môžu, zneužívajú vo svoj prospech výhody socializmu, ale sami sa o ne nijak neprihliujú. Často všetko kritizujú, s ničím nie sú spokojní. Ak nemôžu zneužiť spoločenské vlastníctvo v prospech seba, pozerajú sa naň ako na „erár“, ktorý treba zámerne pokaziť.

Niektorí ľudia síce statočne pracujú, ba drú, ale bez uvedomenia a iniciatívy. Ničomu nezaškodia, ale ani zvlášť nepomôžu a zvyčajne ich nájdeme tam, kam sme ich postavili. Tak ako poctivo robia dnes, tak poctivo pracovali aj v minulosti. Niektorí z nich robili by pre hocikoho, len ak im dobre zaplatí.¹

Záporný a povýšenecký pomer k fyzicko-výrobnej činnosti, zvlášť k niektorým jej druhom, dokonca aj k technickým a poľnohospodárskym smerom vzdelania nachádzame ešte aj u časti našej mládeže, čo sa výrazne prejavuje pri výbere svojho budúceho povolania.

Nový kladný, socialistický pomer k práci prejavil sa prvýkrát v dejinách až 7. mája roku 1919, keď 15 sovietski robotníci sa rozhodli odpracovať každú sobotu 6 hodín v nadčase, aby svojou prácou pomohli zachrániť vymoženosti revolúcie, ktoré ohrozovala vnútorná a zahraničná reakcia. Tak položili začiatok uvedeného socialistického vzťahu k výrobnej činnosti, ktorý postupne zachvátil milióny pracujúcich Sovietskeho zväzu.

Aj v našej vlasti hneď po jej oslobodení Sovietskou armádou objavuje sa nový pomer k práci, ktorý sa prejavil v uvedomenej statočnej, obetavej a disciplinovanej práci ako

¹ V podmienkach socializmu náboženský činitelia postupne si začínajú uvedomovať, že socializmus je nezdolateľný, že už nemajú pred sebou proletára, bieraša, ani súkromne hospodáriaceho roľníka, ktorého pripútavala k náboženstvu nemožnosť proti spoločenským a prírodným silám, ale robotníka a roľníka — vládcu a budovateľa spoločenského bohatstva a pozemského štastia. V snahe nestratiť dôveru veriacich a s ňou aj svoje postavenie, predstavitelia náboženstva v našich podmienkach snažia sa zdôvodniť a dlho zachovať jeho existenciu. Preto sa o biblických názoroch na prácu radšej nezmiňujú a viacej poukazujú na „Kristov kladný pomer k práci“ a zdôrazňujú zásadu „modli sa a pracuj“. V tejto zásade nie je priamo viditeľný pomer náboženstva k fyzickej práci ako testu a údelu pracujúcich, a preto sa hodí aj na naše podmienky. Mnohí pracujúci veriaci vidia v nej morálne pobádanie k pracovitosti, páku, ktorou náboženstvo vŕhne ľudí do pracovného procesu, vidia v nej pokrokovosť náboženstva a jeho službu socializmu. Podľa názoru mnohých ľudí je táto zásada vysoko morálna, lebo aj prácu považujú za morálnu.

V skutočnosti je to zásada veľmi všeobecná, odtrhnutá od konkrétneho života ľudí v triednej spoločnosti (a takéto všeobecné zásady tvoria celú náboženskú morálku). Túto zásadu cirkev vyzdvihla ešte vo feudalizme a neustále ju pripomínala nevoľníkom a neskôr roľníkom i proletárom. Zásada „modli sa a pracuj“ ako aj iné princípy náboženskej morálky vždy slúžili vládnúcej vykorisťovateľskej triede: Ak organizačne pracuje kapitalista vo vedení svojho podniku, slúži to len jemu a okrem toho vzbudzuje v očiach pracujúcich ilúzie, že je morálnym človekom, nevidia v ňom človeka, ktorý žije z práce iných, ale vidia v ňom pracujúceho človeka. A z robotníckej práce mal zasa číh predovšetkým on — kapitalista.

Pri analýze vzťahu k práci si treba uvedomiť a zdôrazniť, že nie každá práca je morálna. Napríklad vysoké duchovenstvo fyzicky nepracovalo, ale posväcovalo a zdôrazňovalo prácu ako „údel boží“ pre biednych a nariaďovalo im pracovať na opevňovacích prácach pre fašistov dokonca aj v nedeľu. Komunisti odsudzovali a odmietali pracovať pre fašizmus, ale prácu vynaloženú na vybudovanie šťastnej komunistickej spoločnosti považujú za vysoko morálnu povinnosť a česť každého človeka. Ak sa dnes rodí nový pomer k práci, to nie je zásluha a ani realizácia náboženskej zásady „modli sa a pracuj“, ale nových socialistických výrobných vzťahov a ideologického pôsobenia komunistov.

aj v ochrane a šetrení spoločenského bohatstva. Tento pomer k práci vyústil do dobrovoľných brigád a smien, aby sa čím skôr roztočili kolesá továrni a zachránili plody úrody. Neskôr sa prejavil v hnutí za dodržanie pracovného času, pracovnej disciplíny a termínov plnenia hospodárskych úloh.

Už v tomto hnutí boli položené základné črty socialistického pomeru k práci a ten, kto ich vlastní, je právom presvedčený, že pracuje socialisticky. Uvedomená pracovná obetavosť, poctivosť, disciplína, dodržanie termínov plánu, spojená s ochranou a šetrením spoločenského bohatstva — to sú základné črty socialistického pomeru k práci, ktoré postupne charakterizujú stále väčší počet našich ľudí.

Vývoj nového vzťahu k práci neobsahuje však iba tendenciu búrlivého kvantitatívneho rastu, ale aj nadobúdanie nových, stále vyšších kvalitatívnych stránok, v ktorých sa odráža riešenie najpálčivejších otázok vývoja našej spoločnosti. Prekonané črty pomeru k práci sa tu však úplne neodhadzujú, ale jeho vývoj niektoré z nich prijíma do seba ako nevyhnutné momenty rozvinutého vzťahu k práci. Uvedomená, poctivá, obetavá, disciplinovaná práca a starostlivosť o ochranu a šetrenie spoločného majetku nie je iba obsahom prvého stupňa socialistického vzťahu k práci, ale je zároveň všeobecným základným momentom, všeobecnou charakteristikou socialistického vzťahu k práci v jeho rozvinutom štádiu.

Ďalšie kvalitatívne vyššie črty socialistického vzťahu k práci objavili sa už v úderníckom hnutí. Spočívali v snahe predčasného splnenia a prekračovania úloh štátneho výrobného plánu tým, že sa čo najlepšie využíval pracovný čas. I keď údernícke hnutie sa značne orientovalo na intenzitu práce (ktorú vyšší stupeň pomeru k práci nepojíma do seba), predsa nastolilo nový problém, problém zvyšovania jej produktivity.

Vývoj šiel ďalej. Vznikli najrôznejšie formy pracovnej súťaže, ktorá dosahuje už masové rozmery. Napríklad súťaž o najlepšie využitie strojov, o zvyšovanie hospodárnosti, o zníženie odpadu, o zlepšenie kvality a pod. Tieto rozmanité formy vniesli zasa nové momenty do socialistického vzťahu k práci. Nešlo tu už iba o plnenie a prekračovanie plánu výroby rozličnými metódami, ale zároveň aj o kvalitatívnu stránku výroby. Tieto rôzne jednotlivé formy pracovnej súťaže zákonite našli svoju negáciu v hnutí za komplexné riešenie výrobných úloh.

Keď sa naša spoločnosť ocitla v období dobudovania socializmu, nový pomer k práci vyústil v súťažení o titul „Brigáda socialistickej práce“, kde nadobúda ďalšie črty. Členovia tohto hnutia sa uvedomele dobrovoľne zaväzujú súťažiť nielen v komplexnom riešení výrobných úloh, ale aj o čo najlepšie zvládnutie vedomostí, odborných, politických, svetonázorových, morálnych a kultúrnych predpokladov pre toto komplexné riešenie.

Okrem pracovnej súťaže kolektív sa tu obracia už aj k osobnosti svojho člena. Predchádzajúce skúsenosti totiž ukázali, že vzťah k práci, prejavujúci sa v jej výsledkoch, okrem objektívnych momentov práce za socializmu, ovplyvňuje celý rad subjektívnych momentov, najmä úroveň ideologickej uvedomenosti a pôsobenie kolektívu.

Hnutie brigád socialistickej práce veľmi rýchlo dosiahlo masovú základňu a pojalo do seba ľudí rôznej ideologickej úrovne, čo sa prejavuje aj v rozdielnej úrovni ich pomeru k práci. Mnohí jednotlivci a celé kolektívy sú na úrovni prvého stupňa socialistického pomeru k práci, i keď majú vo svojich záväzkoch zacytené aj také oblasti, ktoré sa dotýkajú kvalitatívne vyšších stránok tohto vzťahu. Úroveň niektorých kolektívov nedovoľuje im úplne pochopiť vnútornú späťnosť vyšších stránok s nižšími, lebo plnenie vyšších stránok zatiaľ nevyviera z ich vlastnej potreby. Preto formulácie záväzkov súvisiacich s kvalitatívne vyššími stupňami sú abstraktné, globálne pre celý kolektív a často sa od ich formulácií vôbec upúšťa. Členovia týchto kolektívov síce navštevujú politické

školenie ako určitú nutnosť vyplývajúcu zo zásad súťaženia, ale spočiatku nevidno na ich práci nejaké viditeľné dôsledky školenia. Okrem účasti na tomto školení vôbec nesiahnu za politickú, vedecko-populárnu, ani za odbornú literatúrou. O ideologických a svetonázorových otázkach takmer nediskutujú. Obyčajne sú presvedčení, že svojimi odbornými vedomosťami a názormi úplne stačia na svoju prácu, ktorá bezprostredne nemá vážnejšie pretenzie na ich vedomosti, odbornosť a názory. Preto spočiatku neprejavujú nijaký záujem o hlbšie štúdium. Oblasť kultúrna a športová je obyčajne v ich záväzkoch redukovaná iba na spoločné návštevy rôznych podujatí. Oblasť morálnu, ak si ju vôbec všimnú, redukujú ju iba na všeobecný záväzok, že sa budú slušne správať. Mnohí si ani neuvedomujú, že ich najcennejším morálnym záväzkom sú práve ich pracovné záväzky. Dôsledkom všeobecnosti, globálnosti, časového a tematického nevymedzenia záväzkov je obmedzená možnosť ich kontroly plnenia a v činnosti kolektívov mnohokrát unikajú dôležité a pálčivé problémy odborného a najmä svetonázorového i morálneho významu. Vzhľadom na ich úroveň nebolo by však ani vždy správne a vhodné konkrétnejšie formulovanie záväzkov z týchto oblastí.²

Len čo sa však politické školenie kolektívov spája s poverovaním drobných úloh, najmä s prípravou diskusných príspevkov, či už na školenie, alebo na desaťminútovky, podstatne sa urýchľuje proces ich ideologického rastu. Už siahnu i za odbornou a vedecko-populárnu literatúrou, začínajú vidieť širšie súvislosti a celospoločenské dôsledky svojej práce. Rozširuje sa im oblasť záujmov. Tiež vedomie ľudí, že tvoria súťažiaci kolektív, na ktorý sú upreté oči celej dielne, ako aj riešenie celospoločenských úloh z hľadiska podmienok a možností kolektívu, urýchľuje ich rast. Ich vzťah k práci nadobúda nové črty: rozmyšľajú ako prekročiť plnenie plánu, ako zlepšiť a plne využiť doterajšiu techniku a zvládnuť techniku novú, pristupujú na nové metódy práce, spevňujú si výkonové normy, v prípade potreby pracujú aj v predĺžených smenách niekedy aj bez predpokladov na odmenu, dobrovoľne prechádzajú na najťažšie úseky pracoviska v snahe zvýšiť produktivitu svojej práce, získavajú nové profesie a svoj voľný čas — popri práci — venujú veľmi náročnému štúdiu a pod. Zaoberajú sa tiež morálnymi výkyvmi a ideologickými názormi svojich členov, ktoré ovplyvňujú ich prácu a život.

Funkcionári závodu si pochvaľujú toto hnutie preto, že odvtedy, ako robotníci začali v ňom súťažiť, zlepšujú plnenie plánu nielen súťažiace kolektívy, ale aj robotníci, ktorí sú predbežne mimo tejto súťaže. Členovia kolektívov skôr sa zúčastňujú na schôdzach, výrobných poradách a besedách, už nie iba „z nariadenia zhora“, ale preto, že chcú, že pociťujú potrebu poradiť sa a vymeniť si skúsenosti.

Viac a vecnejšie ako predtým vystupujú na týchto poradách a vedenie závodu skôr sa môže na nich obrátiť a spolaľnúť.

Pochopenie, že v našich podmienkach ďalší rozvoj národného bohatstva i vyššie príjmy a vôbec plnenie plánu nebude možno uskutočniť doterajšou intenzitou práce, ani jej zvyšovaním, ale naopak — zlepšovaním doterajšej techniky, zavádzaním novej techniky a nových metód práce, jej ovládaním — postupne preniká do ich činnosti. Prestávajú byť

² Okrem úrovne kolektívov pôsobí na ťažkosti formulovania záväzkov z oblasti socialistickeho života aj to, že kolektívy tohto hnutia vlastne prvýkrát pristupujú k formulovaniu záväzkov súťaženia z ideologických oblastí, kým z predošlých, čisto pracovných foriem socialistickeho súťaženia majú už určité skúsenosti. Pracovné záväzky sa tiež dajú vyjadriť v číselných hodnotách množstva a kvality výrobkov, avšak bezprostredné vyjadrenie kvality, stavu a rastu politických a ostatných ideologických stránok človeka sa takto vyjadriť nedá. Ťažko je napríklad z kvalitatívnej stránky vyjadriť, aký prínos pre človeka majú návštevy filmu, školenia, prednášky a pod. Kvalita týchto duševných hodnôt prejavuje sa zasa iba cez oblasť konania a práce človeka. Avšak vo výsledkoch práce je tiež ťažko vyčleniť to, v čom sa v nich prejavil ich vplyv, najmä vtedy, ak neberieme do úvahy dlhšie časové obdobie.

spokojní s doterajšou úrovňou svojich odborných vedomostí a kvalifikáciou, ktorá im nedovoľuje riešiť zložitejšie problémy vo výrobe. Preto siahajú po náročnom a pevnú vôľu vyžadujúcom nadobúdaní potrebných vedomostí a kvalifikácie.

Mizne tu nezáujem o prácu a s ním spojený zvyk mechanického odrobenia si svojej smeny. Členovia týchto kolektívov rozmýšľajú, ako zlepšiť výrobný proces, ako si uľahčiť prácu. Tvorivé myslenie prestáva byť vecou iba technikov a práca iba nutnou povinnosťou. Postupne ju začínajú pociťovať ako vnútornú potrebu, lebo sa z nej stáva tvorivé uplatňovanie bytostných síl a schopností človeka.

V tomto procese objavujú sa už prvé momenty komunistickej práce ako najdôležitejšej životnej potreby a tiež prvé črty komunistickeho vzťahu k práci vo vlastnom slova zmysle, o ktorom Lenin napísal: „Komunistická práca v užšom a presnejšom zmysle je bezplatná práca v prospech spoločnosti, práca vykonávaná nie preto, aby sa odbavila určitá povinnosť, aby sa získalo právo na určité výdobytky, nie podľa dopredu stanovených a uzákonených noriem, ale je to práca dobrovoľná, práca mimo normy, práca, ktorá nepočíta s odmenou, ktorá nekladie podmienky na odmenu, bez podmienok odmeňovania, práca vyplývajúca zo zvyku pracovať pre všeobecný prospech a z uvedomelého pomeru (ktorý sa stal zvykom), z nutnosti práce pre všeobecný prospech — práca ako potreba zdravého organizmu“ (V. I. Lenin, *Spisy* 30, 462—463).

Proces premeny socialistickej práce na prácu komunistickú a socialistickeho vzťahu k práci na vzťah komunistický je veľmi zložitý a protirečivý. Vyžaduje si vývoj aj objektívnych a subjektívnych predpokladov. V dnešnej etape vývoja sme úplne v jeho začiatkoch a v pomere k práci plne pôsobí hmotná zainteresovanosť doplnovaná morálnymi motívmi.

Dosiahnuté výsledky a perspektívy našej spoločnosti však spôsobujú, že najmä v hnutí brigád socialistickej práce začínajú sa objavovať prvé výhonky komunistického pomeru k práci v bezplatnom vykonávaní rôznych funkcií, v odpracovávaní množstva hodín na úprave pracovného prostredia, alebo na JRD, tiež v dobrovoľnom prechode vyspelejších členov na zaostávajúce úseky, aby im pomohli podľa príkladu s. Gaganovej. Na zaostávajúcich úsekoch stretávajú sa s najrôznejšími ťažkosťami a dlhší čas aj menej zarobia ako v predchádzajúcom kolektíve. Pri podávaní zlepšovacích návrhov aj keby neodmietli vyššiu odmenu, predsa niektorí majú väčšiu radosť zo zlepšeného chodu výroby, ako z bezprostrednej odmeny. Prejavom vysokej uvedomelosti je tiež dobrovoľné rozhodnutie spresniť si výkonové normy aj vtedy, keď sa tým dočasne znižujú ich zárobky. Pracovná disciplína v niektorých kolektívoch prerastá vo formu, že robotníci pracujú vysoko kvalitne bez priameho dozoru.

V podmienkach socializmu každý pokrok v pracovných nástrojoch, každé zdokonalenie výroby sa bezprostredne odráža v pomere k práci. Z objektívnych predpokladov premeny socialistickej práce na komunistickú, na prirodzenú potrebu človeka je najdôležitejší ďalší rozvoj výrobných síl na základe mechanizácie a automatizácie nielen fyzickej, ale z veľkej časti aj duševnej práce. Mechanizácia a automatizácia ozdravuje, uľahčuje a oslobodzuje prácu od nadmernej fyzickej námahy od jednotvárneho unavujúceho a vyčerpávajúceho stáleho opakovania tých istých svalových pohybov alebo mozgových operácií.

Mechanizácia práce, zlepšovanie doterajšej techniky, zavádzanie novej techniky a prechod k automatizácii výrobného procesu — to je cesta pre zvyšovanie tvorivosti a produktivity práce, zväčšovanie spoločenského bohatstva, cesta k väčším príjmom, k uľahčeniu a ozdraveniu práce, k vytváraniu podmienok, keď sa nebude musieť brať zreteľ na ekonomickú výhodnosť alebo nevýhodnosť zľahčenia a ozdravenia práce.

Mechanizácia a automatizácia nevedie však k úplnému zániku fyzickej práce, iba ju

uľahčuje a zároveň robí ju zložitejšou a náročnejšou na odborné vedomosti a dôvtip. Do fyzicko-výrobnej činnosti stále viac budú prenikať procesy tvorivej duševnej práce. Mechanizácia a automatizácia odstraňuje iba nezdravú diferencovanosť práce a celoživotnú pripútanosť človeka k jednému čiastkovému stroju. Ani duševná práca vytvára júca duševné hodnoty úplne nezanikne. Mechanizáciou a automatizáciou budú sa však odstraňovať jej mechanické procesy, zato si však zasa vyžiada nové vedomosti, návyky a tvorivosť.

Teda mechanizácia a automatizácia vyžaduje si aj revolučné zmeny v oblasti subjektu človeka. Vyžaduje si kultúrnotechnickú prípravu pracujúcich, vysokú odbornosť, ovládanie viacerých profesií a inteligenciu, aby človek mohol odstraňovať jej nízku produktivnosť, namáhavé a nezaujímavé momenty. Vzrast produktivity práce nielen stimuluje rozvoj bytostných síl a vlôh človeka, ale zároveň vytvára materiálne a časové podmienky, aby sa mohol všestranne rozvíjať a uplatňovať svoje sily a vlohy.

Všestrannému rozvoju ľudí význačne pomôže skrátenie pracovného času. Zavádzanie skráteného pracovného času nastoluje nielen mnoho organizačno-technických problémov (ide o podstatné zvýšenie hodinovej produktivity práce pri zachovaní existujúcej úrovne zárobkov), ale aj mnoho morálnovýchovných a organizačných otázok, ktorým sa dosiaľ málokde venuje dostatočná pozornosť. Pritom na niektorých pracoviskách pracovná schopnosť ľudí je omnoho nižšia v prvých týždňoch mesiaca, klesá deň - dva po výplate a obyčajne sa znižuje po dvoch sviatkoch a v pondelok. Zavádzaním skráteného pracovného času mnohí ľudia už majú dva dni v týždni voľno, ktoré neraz premárnia. Tu je potrebné podnietiť túžbu po vzdelaní, po kultúre a príjemnom aktívnom oddychu, organizačne zabezpečiť dopravné spoje pre ľudí prichádzajúcich do práce z dedín a vytvoriť podmienky pre vzdelanie, kultúru a oddych pracujúcich.

*

Všimli sme si iba niektoré problémy socialistického vzťahu k práci. Naša analýza nás viedla k hnutiu brigád socialistickej práce. Domnievame sa, že aj na základe povedaného môžeme urobiť záver, že toto hnutie vlastní doteraz najvyššie črty socialistického pomeru k práci, ako aj prvé záblesky komunistickej práce. Masový rozvoj kolektívov súťažiacich v hnutí za titul „Brigáda socialistickej práce“ je teda reálnou predzvestou blízkosti komunizmu, ku ktorému si naši pracujúci kliesnia cestu cez chamradie minulosti, a zároveň si vyžaduje zvýšenú starostlivosť a neustále vedenie, aby sa toto hnutie neupilo vo formálnosti, ktorou boli čoskoro po svojom vzniku zamorené predchádzajúce formy socialistického súťaženia.

PROTI FALOŠNEJ DIALEKTIKE

JULIUS ŠVIHRAN

Boj buržoáznych filozofov proti dialektickému a historickému materializmu pokračuje. Niektorí otvorene kritizujú a „vyvracajú“ jeho jednotlivé tézy a poučky, iní používajú rafinovanejší spôsob boja.

Do tejto skupiny boja proti materialistickej filozofii patrí aj článok amerického profesora na univerzite v Oklahome G. E. Müllera, ktorý vyšiel r. 1959 v dvojčísle 51/52 švajčiarskeho filozofického časopisu *Dialectica* pod sympatickým názvom *Dialektika* —